

electronic means; observation of a person's thing or place; audio-, video monitoring of the site; control of the offense; perform special tasks to disclose criminal activities of an organized group or criminal organization; covert obtaining of samples required for comparative study.

The author has paid attention to the observance of the rule of law and the rights and freedoms of the man and citizen during their preparation and implementation. It is noted that the proposed design of making decisions to conduct covert investigative (search) actions and use of obtained information necessitates close cooperation between the investigator, operational units, public prosecutor – procedural executive and investigative judge who exercises judicial control of the legality of their conduct. Accordingly, it is of great importance the right coordination and harmonization of activities of different departments and agencies to achieve a common goal, to properly direct the investigation, to determine necessary undercover investigation (search) actions and correctly assess the risks associated with restriction of civil rights when their conduct.

Keywords: covert investigation (search) action, judicial control, investigative judge.

Надійшла до редакції 04.12.2014

Бідняк Г. С.

викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

ВИДИ ЕКСПЕРТИЗ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ШАХРАЙСТВ

Розглянуто окремі питання щодо видів експертиз при розслідуванні шахрайств, окреслено основні завдання техніко-криміналістичної експертизи документів, почеркознавчої, дактилоскопічної, трасологічної, судово-бухгалтерської, комп'ютерно-технічної та інших видів експертиз у ході розслідування шахрайств.

Ключові слова: судова експертиза, розслідування шахрайств, види експертиз, завдання та питання, поставлені на вирішення експертизи.

Постановка проблеми. У ході розслідування шахрайств існує необхідність застосування спеціальних знань у формі призначення та проведення судових експертиз, отримання консультацій спеціаліста або залучення його до участі у слідчих (розшукових) діях. Узагальнення матеріалів кримінальних проваджень про шахрайства показує, що судові експертизи призначалися в 91,7% з них. Як свідчить слідча практика, призначаються різні експертизи. Найбільший відсоток становлять криміналістичні експертизи: почеркознавчі – 43%; техніко-криміналістичні експертизи документів – 42%, дактилоскопічні – 4%, трасологічні – 4%. Крім того, призначаються також комп'ютерно-технічні – 3%; товарознавчі – 0,5%; судово-бухгалтерські – 1,5%; судово-біологічні експертизи виділень людини – 1%; судово-психіатричні – 2; судово-психологічні – 1%.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної пробле-

ми. Вагомий внесок у вивчення цієї проблеми зробили: Т.В. Аверьянова, Л.Ю. Ароцкер, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.Д.Берназ, А.І. Вінберг, А.Ф. Волобуєв, В.Г. Гончаренко, Г.І. Грамович, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, В.О. Коновалова, Ю.Г. Корухов, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, О.Р. Росинська, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, І.Я. Фрідман, В.Ю. Шепітько, О.Р. Шляхов, М.Г. Щербаковський та ін. Останнім часом проблематика цього питання досліджувалася Л.М. Головченко, А.І. Лозовим, І.В. Пирогом, Е.Б. Сімаковою-Єфремян. Водночас детальнішого висвітлення потребують питання щодо видів експертиз при розслідуванні шахрайств, що пояснюється змінами у процесуальному законодавстві та сучасними потребами практики розслідування даної категорії злочинів.

Метою роботи є визначення видів судових експертиз при розслідуванні шахрайств.

Виклад основного матеріалу. Застосування спеціальних знань у формі призначення та проведення експертиз у ході розслідування шахрайств залежить від механізму злочину. Так, у провадженнях про шахрайства з використанням підроблених документів (чеків, накладних, доручень та ін.) предметом дослідження є різні документи. Шахраї найчастіше використовують підроблені документи, виготовлені на спеціальних пристосуваннях (апаратах), мальовані, виготовлені переклеюванням фрагментів (цифр) з різних чеків на один тощо. У цьому випадку на початковому етапі розслідування виникає необхідність установити спосіб відтворення зображень.

Як зазначається у криміналістичній літературі, техніко-криміналістичне дослідження документів вирішує такі завдання:

- 1) встановлення факту і способу внесення змін до документа (підчистка, дописка, виправлення, травлення, заміна частин документа);
- 2) встановлення типу, виду, марки, моделі друкарської та розмножувальної техніки, ідентифікація цих засобів за відбитками їх знаків;
- 3) виявлення залитих, закреслених, вицвілих та інших слабковидимих і невидимих текстів, а також текстів або зображень на обгорілих та згорілих документах;
- 4) встановлення підробки відбитків печаток та штампів; ідентифікація печаток та штампів за їх відбитками;
- 5) ідентифікація письмового приладдя за штрихами;
- 6) визначення відносної давності виконання документа і його фрагментів;
- 7) визначення послідовності нанесення штрихів, які перетинаються, тощо [5, с. 269; 10, с. 30; 9, с. 375; 8, с. 20].

Разом з досліджуваним документом експертові мають бути направлені зразки документів, надрукованих у період, найбільш близький до моменту виготовлення досліджуваного документа.

При розслідуванні шахрайства з використанням документа, виготовленого з різних фрагментів інших документів, крім судово-технічної експертизи документів, виникає необхідність у призначенні інших експертиз: трасо-

логічної (для встановлення цілого за частинами); експертизи матеріалів, речовин і виробів (для виявлення на предметах-носіях мікрочастинок або мікрослідів).

Також при розслідуванні шахрайських посягань може бути призначено судово-почеркознавчу експертизу з метою встановлення особи, яка виконала рукописний текст чи підпис. Призначається вона у випадках, коли у шахрая вилучено рукописні документи, розписки, а також нерукописні документи, які мають підпис особи, що підозрюється у вчиненні злочину.

На вирішення цієї експертизи виносять такі питання:

- 1) чи виконано рукопис певною особою;
- 2) чи виконано декілька рукописів однією особою;
- 3) чи не виконано рукопис навмисно зміненим почерком;
- 4) чи не виконано рукопис у незвичних умовах;
- 5) чи не перебувала особа, яка виконала рукопис, у незвичайному стані;
- 6) особою якої статі виконано рукопис.

Як справедливо зазначають А.І. Манцвєтова та В.Ф. Орлова, встановити виконавця тексту можливо тільки у разі правильно зібраного порівняльного матеріалу – зразків почерку (підпису) виконавця. Тому питання з підготовки зразків, необхідних для порівняльного дослідження, є дуже важливим [7, с. 38]. Тобто для проведення досліджень слідчий (суддя) повинен надати експертові вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки почерку (цифрових записів, підпису) особи, яка ідентифікується. Враховуючи специфіку даних злочинів, доцільно особливу увагу приділяти саме вільним зразкам почерку та підписів.

Головним завданням дактилоскопічної експертизи є ідентифікація особи за слідами її рук, які залишені на місці події. Якщо версію про особу, що залишила слід, ще не висунуто, а також коли слідчий вважає за потрібне встановити, чи є на предметах обстановки місця події невидимі або слабо видимі сліди, перед експертом може ставитись питання про наявність такого роду слідів і їх придатність для ідентифікації або визначення родової (групової) належності слідоутворюючих об'єктів. Дактилоскопічна експертиза вирішує і ряд неідентифікаційних завдань, пов'язаних з визначенням механізму слідоутворення, особливостями будови руки, яка залишила слід, деякими іншими характеристиками слідоутворюючого об'єкта.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

- 1) чи є на даному предметі сліди рук, чи придатні вони для ідентифікації;
- 2) чи залишено сліди рук певною особою;
- 3) чи залишено сліди рук, вилучені в різних місцях, однією особою;
- 4) якою рукою і якими пальцями руки залишено сліди;
- 5) якими ділянками поверхні долоні залишено сліди;
- 6) у результаті якої дії залишено слід (захват, торкання тощо).

Речові докази, на яких знайдено сліди рук або припускається їх наявність, мають надсилатися експертові в якомога коротші строки [5, с. 283].

У деяких випадках необхідно призначати експертизу матеріалів, речовин

та виробів, особливо у випадках виявлення на об'єктах дослідження мікрочасток та мікрослідів. Основне завдання цієї експертизи при розслідуванні шахрайства – встановлення наявності мікрочасток на певному предметі, їх природа, локалізація (наприклад, при картковому шулерстві – “краплення” карт тощо).

У ході розслідування шахрайств за допомогою цієї експертизи вирішуються такі питання:

- 1) чи є на представлених гральних картах мікрочастинки сторонньої речовини;
- 2) яке їх походження та локалізація;
- 3) чи однорідні ці мікрочастинки на всіх представлених картах даної колоди;
- 4) чи можливо спостерігати ці частини неозброєним оком;
- 5) за допомогою яких технічних засобів загального користування можливе виявлення даних мікрочастинок;
- 6) яким способом нанесені ці мікрочастинки на представлені для дослідження гральні карти;
- 7) чи можливе нанесення цих частин без використання спеціальних технічних засобів тощо.

Обов'язково необхідно призначати фізико-хімічну експертизу при такому виді шахрайства, як фармазонство, тобто виготовлення підроблених дорогоцінностей під виглядом дійсних: замість коштовних каменів «фармазончики» збувають скло [6, с. 375]. Вона дозволяє дати відповіді на такі питання: із якого сплаву виконано предмети, вилучені у потерпілого; склад речовини, вид та склад матеріалу, з якого виготовлено підроблені коштовності (скло замість діамантів; мідь, латунь, олово замість золота, срібла, платини тощо). У разі використання шахраями підробленого коштовного каміння (імітація діамантів, рубінів, сапфірів тощо) може бути призначено гемологічну експертизу. Ця експертиза забезпечує діагностику природних і синтезованих самоцвітів та їх підробок: встановлення природи і назви каміння; факт підміни каміння в ювелірних виробках тощо.

Останнім часом шахраї все частіше для вчинення злочинного посягання використовують комп'ютерну техніку, електронні пристрої (при шахрайстві на ігрових атракціонах). У зв'язку з цим постає необхідність призначення достатньо нових видів експертиз, зокрема комп'ютерно-технічної та комп'ютерно-мережевої.

Комп'ютерно-технічна експертиза залежно від вирішуваних завдань поділяється на два різновиди:

- 1) технічна експертиза комп'ютерів, їх вузлів та пристроїв (встановлення призначення і характеристик комп'ютерної техніки, її технічного стану; можливостей використання для досягнення певної мети тощо);
- 2) експертизи даних та програмного забезпечення (виявлення інформації, що міститься на комп'ютерних носіях, та визначення її цільового призначення; відновлення знищеної інформації; встановлення характеру змін, внесених у програми, тощо. Ця експертиза дозволяє вирішувати такі питання: чи є справ-

ним даний пристрій (ігровий комп'ютер, електронна рулетка тощо); чи має даний пристрій дефекти, якщо так, то які саме; чи не мають поламок вузли цього пристрою; чи відповідає це обладнання технічній документації; чи правильно встановлено програмне забезпечення цього пристрою; чи можливо змінити програмне забезпечення цього пристрою, якщо так, то яким способом; чи можливо керувати пристроєм на відстані, якщо так, то на якій відстані і яким чином; чи можлива нормальна експлуатація пристрою після внесення змін у програмне забезпечення; як забезпечується та чи є надійною система захисту інформації від доступу; чи можливо на даному комп'ютері використати програму в обхід автоматичної її реєстрації тощо [5, с. 355; 9, с. 472].

Головними завданнями бухгалтерської експертизи є встановлення:

- 1) документальної обґрунтованості нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, періоду і місця їх утворення, а також розміру завданої матеріальної шкоди;
- 2) правильності документального оформлення операцій з приймання, зберігання, реалізації товарно-матеріальних цінностей і руху грошових коштів;
- 3) відповідності відображення в бухгалтерському обліку фінансово-господарських операцій вимогам чинних нормативних актів з бухгалтерського обліку і звітності;
- 4) кола осіб, на яких покладено обов'язок забезпечити дотримання вимог нормативно-правових актів з бухгалтерського обліку і контролю;
- 5) правильності визначення оподаткованого прибутку (доходу) підприємств різних форм власності та вирахування розмірів податків;
- 6) недоліків в організації контролю бухгалтерського обліку, які сприяли або могли сприяти завданню матеріальної шкоди або перешкоджали її своєчасному виявленню тощо.

Перед експертом-бухгалтером можуть бути поставлені й інші завдання, виконання яких пов'язано з перевіркою додержання порядку ведення бухгалтерського обліку і звітності, складання балансів, записів в облікових реєстрах бухгалтерського обліку тощо.

Разом з постановою про призначення експертизи експертів слід надати документи бухгалтерського обліку, які містять відомості щодо вихідних даних, для вирішення поставлених питань. Якщо слідчий або суд зазнають труднощів у визначенні документів, які необхідні для надання експертного висновку, їм слід звернутися за консультацією до спеціаліста.

Так, Н.Я. Дондик наголошує, що слідчі часто призначають судово-бухгалтерську експертизу раніше, ніж зібрано необхідний матеріал. А без цього експерт не може вирішити поставлені перед ним питання. Деякі слідчі до призначення експертизи не вилучають документів, надають їх експертові в організації, де вчинено злочин, вимагають від експертів самостійного збирання документів [1, с. 84]. За таких обставин проведення експертизи є неможливим, тому що, відповідно до кримінально-процесуального законодавства, експерт ні в якому разі не має права самостійно вилучати зразки, особливо якщо це пов'язано із вторгненням у приватне житло, або ж в орга-

нізації чи підприємства.

До числа об'єктів товарознавчої експертизи, яка провадиться в експертних установах, належать: будівельні, меблеві, ювелірні, косметичні, галантерейні, канцелярські товари, одяг, взуття, побутова техніка, фото-, радіо- та відеоапаратура і матеріали, обчислювальна техніка. Об'єктами експертизи цього виду можуть бути й інші товари, якщо в експертній установі є фахівці відповідної спеціалізації.

Різновидом товарознавчої експертизи є автомобільно-товарознавча експертиза (автотоварознавча експертиза), об'єктами якої є автотранспортні засоби і їх комплектуючі.

Головними завданнями товарознавчої експертизи є:

- 1) визначення належності товарів (надалі – товарної продукції) до класифікаційних категорій, які прийняті у виробничо-торговельній сфері (вид, сорт, артикул, марка, модель, розмір, комплектність тощо);
- 2) визначення якісних змін товарної продукції;
- 3) визначення причин якісних змін товарної продукції (мають виробничий характер, виникли при транспортуванні, зберіганні, у процесі експлуатації);
- 4) встановлення способу виробництва товарної продукції (промисловий чи саморобний), підприємства-виробника, країни-виробника;
- 5) визначення вартості товарної продукції, в т.ч. з урахуванням часткової втрати її товарних якостей у зв'язку з експлуатаційним зношенням і пошкодженнями від впливу зовнішніх факторів;
- 6) визначення відповідності упакування і транспортування, умов і термінів зберігання товарної продукції до вимог чинних правил тощо.

Залежно від конкретних умов та характеру товару перед експертом можуть бути поставлені й інші питання. При визначенні можливостей товарознавчої експертизи та підготовці відповідних питань бажано отримати попередню консультацію спеціаліста-товарознавця [10, с. 96].

Разом з постановою (ухвалою) про призначення експертизи експерту надається об'єкт дослідження. Громіздкі предмети досліджуються за місцезнаходженням.

Якщо перед експертом поставлено питання про вартість майна, особа або орган, які призначили експертизу, мають зазначити, за станом на який час належить вирішувати поставлене питання.

На експертизу може бути поставлене питання про вартість відсутнього майна. В цих випадках особа або орган, які призначили експертизу, повинні зазначити, на підставі яких матеріалів справи, що містять відомості про відсутні об'єкти, повинна провадитись експертиза (рахунки, товарно-транспортні накладні, описи у позовних заявах, протоколах допиту потерпілих та ін.), і надати експертові ці матеріали (їхні копії) або привести ці відомості у постанові (ухвалі) про призначення експертизи.

При вчиненні шахрайства злочинці часто використовують психологічний вплив, який полягає у навіюванні. Тому при розслідуванні шахрайства доцільно призначати і судово-психологічну експертизу. Сьогодні починає широко застосовуватися такий вид судово-психологічної експертизи, як су-

дово-психологічна експертиза злочинного угруповання для виявлення лідера в організованій злочинній групі і місця в її структурі інших членів групи. Основними питаннями судово-психологічної експертизи злочинної групи є: визначення конкретної ролі кожного учасника у злочинних епізодах, вчинених членами злочинної групи спільно; ступінь впливу групи на окремого учасника; типові форми взаємодії між членами групи як при вчиненні злочинів, так й у процесі розслідування; встановлення лідерів-організаторів.

У деяких випадках при розслідуванні шахрайства характерним є також призначення судово-психіатричної експертизи. Практика свідчить, що шахраям добре відомі способи протидії розслідуванню, а тому вони завчасно стають на облік у районних психіатрів, отримують медичні довідки, інші документи.

Таким чином, при розслідуванні шахрайств призначаються техніко-криміналістичні експертизи документів, почеркознавчі, дактилоскопічні, траєкторні, судово-бухгалтерські, товарознавчі, комп'ютерно-технічні, матеріалів, речовин та виробів, інші види експертиз. Зазначимо, що ознайомлення працівників досудового слідства та суду з певними видами судових експертиз, що використовуються при розслідуванні шахрайств, надасть можливість правильно побудувати версії про спосіб шахрайства й осіб, які його вчинили.

Бібліографічні посилання

1. Дондик Н. Я. Спеціальні бухгалтерські знання та їх застосування під час розкриття та розслідування економічних злочинів : монографія / Дондик Н. Я. – К. : Атіка, 2007. – 144 с.
2. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз : затверджена наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 (у ред. наказу Мін-ва юстиції України № 1950/5 від 26.12.2012), зареєстрована в Міністерстві юстиції України 02.01.2013 за № 1/22533.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». – Х. : Одиссей, 2012. – 360 с.
4. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-ХІІ // ВВР України. – 1994. – № 28, зі змінами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
5. Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учебно-практич. пособие / М. Г. Щербаковский. – Х. : Эспада, 2005. – 544 с.
6. Советская криминалистика : учеб. / под ред. Р.С. Белкина. – Юрид. лит., 1979. – 464 с.
7. Судебно-почерковедческая экспертиза. – М. : Юрид. лит., 1971. – 304 с.
8. Шляхов А. Р. Судебная экспертиза: организация и проведение / Шляхов А. Р. – М. : Юрид. лит., 1979. – 168 с.
9. Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе / Е. Р. Россинская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2008. – 688 с.
10. Экспертизы в судебной практике : учеб. пособ. для студентов юрид. институтов и фак. / авт. коллектив : В. И. Гончаренко (рук.), В. Е. Бергер, Т. В. Варфоломеева и др. – К. : Вища шк., 1987. – 200 с.

Бидняк А. С. Виды экспертиз и их значение при расследовании мошенничеств. Рассмотрены отдельные вопросы, касающиеся видов судебных экспертиз при расследовании мошенничеств, определены основные задания технико-криминалистической эксперти-

зи документов, почерковедческой, дактилоскопической, трасологической, судебно-бухгалтерской, компьютерно-технической и других видов экспертиз при расследовании мошенничеств.

Ключевые слова: *судебная экспертиза; расследование мошенничеств; виды экспертиз; задачи и вопросы, поставленные на разрешение экспертизы.*

Bidnyak A. S. Types of expertise and their importance in fraud investigations. Several aspects regarding the types of expertise in fraud investigations are reviewed, the main tasks of technical and forensic examination of documents, handwriting, fingerprint, trace evidence, forensic accounting, computer-technical and other expertise in fraud investigations are outlined.

When investigating frauds, there is a need to use expert knowledge in the form of appointment and holding of forensic expertise, obtaining expert consultations or involving of expert to participate in the investigative (searching) actions. Synthesis for criminal proceedings on fraud demonstrated that forensic examinations were appointed in 91,7 % of cases.

Studying of investigative practice materials suggests that investigators appoint different expertise. The highest percentage are "traditional" (forensic) examinations: handwriting – 43 %, technical and forensic examination of documents – 42 %, fingerprint – 4 %, trace evidence – 4 %. Furthermore, commodity expertise – 0,5 %, forensic accounting – 1,5%, computer and technical – 3%, forensic biological examination of human secretions – 1 %, forensic psychiatric – 2 %, forensic psychological – 1 % examinations were assigned.

The purpose of this study is to determine the types of forensic expertise in the investigation of frauds.

The use of expert knowledge in the form of assigning and conducting of expertise in fraud investigations depends on the mechanism of crime. Thus, in the proceedings of fraud with using falsified documents (checks, invoices, orders, etc.) the subject of research is a variety of documents. Fraudsters often use fake documents made on special devices (gadgets), or drawn, or made by gluing the fragments (numbers) from different checks on each other. In this case, at the initial stage of investigation there is a need to establish a way to reconstruction of images (prints). This will make it possible to develop a version of the method of fraud and persons who did it.

Thus, the use of certain expertise significantly expands cognitive capabilities of the preliminary investigation and the court and allows using this information as a source of evidence in the investigation of frauds.

Keywords: *forensic expertise, fraud investigations, types of expertise, assignments and questions stated for expertise decision.*

Надійшла до редакції 24.12.2014

Комашко В. В.

прокурор Миколаївської області

УДК 343.985

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ВИЗНАЧЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ВЧИНЕННЯМ ЗЛОЧИНУ

На підставі аналізу положень чинного законодавства України, інших теоретико-правових джерел досліджено визначення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як контроль за вчиненням злочину. Зосереджено увагу на необхідності вироблення єдиного теоретико-правового розуміння контролю за вчиненням злочину.

Ключові слова: *Кримінальний процесуальний кодекс України, негласні слідчі (розшукові) дії, контроль за вчиненням злочину, оперативна закупівля, контрольоване постачання, спеціальний слідчий експеримент, імітування обстановки злочину.*